

Mariusz Kaproń, *Antiphonarium Archivi S. Rufini. Assisi (Codex 5). Componenti testuali*, presentazione di P. Cassian Folsom („Monumenta Studia Instrumenta Liturgica” 52), Wydawnictwo Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2009, ss. XI + 611, ISBN 13: 978-88-209-8202-7.

Ojciec dr Mariusz Kaproń (OSB) wydał drukiem w 2009 roku swoją rozprawę doktorską, zatytułowaną *Antiphonarium Archivi S. Rufini. Assisi (Codex 5). Componenti testuali*. Liczy ona w sumie XI + 611 stron i stanowi dzieło poświęcone przechowywanemu w archiwum kapitularnym św. Rufina w Asyżu Kodeksowi nr 5 (**Ruf**), który tożsamy jest z manuskrypcem Antyfonarza z XIII wieku, służącym w tamtym czasie do sprawowania liturgii godzin z udziałem pierwotnej wspólnoty zakonnej Braci Mniejszych, zapoczątkowanej przez samego św. Franciszka. Podtytuł dzieła precyzuje dokładniej – tłumaczony przez autora we wstępnych uwagach – zakres zainteresowania się materiałem zawartym we wzmiankowanym manuskrypcie. Mariusz Kaproń uczynił mianowicie przedmiotem swych badań jeden z komponentów antyfon i responsoriów, jakie wchodziły w skład Kodeksu nr 5 wspomnianego archiwum w Asyżu, tj. wziął pod uwagę jedynie ich teksty, które poddał żmudnemu wysiłkowi rekonstrukcyjno-redaktorskiemu. Nie będąc bowiem (jak sam to podkreśla na s. 6) specjalistą z zakresu muzyki kościelnej, nie mógł – słusznie – poświęcić się pracy nad muzyczną warstwą tych utworów (antyfon i responsoriów), które – jak wiemy skądinąd – tym się charakteryzują, że stanowią kompozycje przeznaczone pierwszoplanowo (tym samym niejako z natury rzeczy) do śpiewu.

Całość opracowanego materiału zebrana jest i uporządkowana w dwóch częściach. Na pierwszą z nich składają się dwa rozdziały teoretyczne (s. 9–98), druga zaś – zasadnicza część studium – utożsamia się ze zrekonstruowanym manuskrypcem **Ruf** (s. 99–460). Po tym wszystkim następuje dodatek, w którym zamieszczone są dwa indeksy rzeczowe: szczegółowy (s. 463–558) i alfabetyczny (s. 559–599). Recenzowane studium otwiera prezentacja sporządzona przez Cassiana Folsoma (w języku włoskim i angielskim), po niej zaś następuje wykaz skrótów oraz wstęp. W wykazie skrótów (s. IX–XI) objaśnione są w porządku alfabetycznym najpierw te skróty, które zastosowane zostały w rozprawie na oznaczenie manuskryptów (wpierw reprezentujących tzw. *Cursus Romanus*, później zaś *Cursus Monasticus*, na końcu natomiast utożsamiających się z rodziną franciszkańską). W dalszej kolejności objaśnione są skróty, które odnoszą się do źródeł franciszkańskich, skróty bibliograficzne i inne.

We wstępie (s. 1–7) autor prezentuje i przybliża czytelnikowi przeprowadzony przez siebie rodzaj badań, oraz zwraca uwagę na rangę podjętego studium. Jego celem było mianowicie wypełnienie luki, jaka dotąd istniała w publikowaniu źródeł liturgicznych sięgających XIII wieku – szczególnie jeżeli chodzi o liturgię godzin. Wspomniany wiek XIII wpisał się w historię całej liturgii rzymskiej jako czas dla niej istotny, bo sprzyjający jej rozwojowi oraz mającemu nastąpić nieco później

procesowi jej unifikacji. Już w tamtym wieku dostrzegalne są ślady dalszego przygotowania reform, jakie zostały w późniejszym okresie podjęte i wprowadzone przez Sobór Trydencki.

Dzieło Mariusza Kapronia jest ważne dla poszerzenia wiedzy o kwestiach związanych z rozwojem form i kształtowaniem się tych elementów, które weszły w skład liturgii godzin i przynależą do niej na trwałe. Mało jak dotąd ukazało się bowiem opracowań dedykowanych antyfonarzom, szczególnie zaś mało jest takich opracowań, które by się podejmowały trudu zrekonstruowania owych antyfonarzy i krytycznego wydania ich drukiem. Stąd poświęceniem się pracy nad rekonstrukcją **Ruf** i opublikowaniem jego krytycznej edycji Mariusz Kaproń wysłużył sobie zaistnienie w gronie autorytetów, które (począwszy od takich pionierów jak Leo Cunibert Mohlberg czy Jean Deshusses) odciskają istotne ślady na szlaku poszukiwań liturgicznych źródeł, podejmując żmudną pracę rekonstruowania ich i doskonaląc tym samym metody krytycznego opracowywania odnajdywanych tu i ówdzie rękopisów.

Dwa rozdziały pierwszej części omawianej rozprawy zapoznają czytelnika z kontekstem historycznym (I rozdział: s. 9–64) pojawienia się w ogóle i stosowania antyfon oraz responsoriów w liturgii godzin, jak też (II rozdział: s. 65–98) z opisem odnalezionego i poddanego studium Kodeksu nr 5. Wśród kwestii związanych z kontekstem historycznym pojawia się najpierw temat obecności antyfon i responsoriów w liturgii uświęcania czasu, a więc następują wyjaśnienia etymologiczne samych pojęć „antyfona” i „responsorium”, jak też wskazana jest ich ewolucyjna trajektoria z uwzględnieniem poszczególnych godzin kanonicznych omawianej liturgii (por. pkt 1, s. 9–16). W dalszej części I rozdziału autor wykazuje, kiedy i w jakich okolicznościach powstały, oraz jaką drogę rozwoju przeszły księgi różniane od pewnego momentu jako *Liber responsoralis* i *Liber antyfonarius* (por. pkt 2, s. 16–35). Zapoznaje też z liturgią godzin stosowaną w pierwotnej wspólnocie franciszkańskiej, z tym, co w jej strukturze ma pochodzenie bezpośrednio związane z Biedaczną z Asyżu, a co – i w jakim zakresie – przejawia związek z rzymską wersją takiej liturgii, opracowaną na użytek wchodzących w skład Kurii Rzymskiej duchownych, tj. z tzw. *Breviarium secundum usum Curiae Romanae* (por. pkt 3, s. 35–49). W kolejnej partii dysertacji autor opisuje kwestie związane ze śpiewem, z jego zasadami oraz kompetencjami tych osób, które wyznaczane były do wykonywania go w poszczególnych officjach – w XIII wieku (por. pkt 4, s. 50–58). Mariusz Kaproń zapoznaje też ze stanem (jak również z zakresem) badań, jakie zostały dotąd przeprowadzone na temat Kodeksu nr 5, przechowywanego w archiwum katedry św. Rufina w Asyżu (por. pkt 5, s. 58–64). W rozdziale II (s. 65–98) czytelnik zapoznaje się w sposób bardziej pogłębiony i precyzyjny z Kodeksem nr 5. Najpierw, tj. w punkcie 1 (s. 65–71), zostaje mu ten kodeks, czyli Antyfonarz św. Rufina zaprezentowany. Dotyka się więc tutaj kwestii związanych z przechowywaniem kodeksu i jego stanem, z jego rozmiarami oraz wyglądem zewnętrznym, z jego podobieństwami do innych tego typu kodeksów, szczególnie

zaś do Brewiarza Franciszkańskiego zakonu św. Anny Bawarskiej (tzw. Kodeksu **Mü**). W dalszej części II rozdziału rozprawy (punkt 2) autor poddaje Kodeks nr 5 badaniu kodykologicznemu, tj. przybliża strukturę poszczególnych jego arkuszy, wskazuje na zauważalne w nich ubytki, jak też opisuje ich zawartość (s. 71–78). Następnie zapoznaje z systemem zapisu nutowego i rozłożeniem tekstu na kartach (s. 79–81). Punkt 3 opisywanego rozdziału rozprawy (por. s. 82–85) dedykowany jest studium paleograficznemu. Interesują tu więc autora kwestie zastosowanego w manuskrypcie pisma (s. 82–83), kształtu nut rozmieszczonych na liniach (s. 83, 84), jak też widocznych elementów ornamentalnych (s. 84, 85). Dalej uwaga czytelnika zwrócona zostaje na szczegóły lingwistyczne Antyfonarza św. Rufina (pkt 4, s. 85–87), na bliższe określenie miejsca, z którego się wywodzi, czasu, w którym powstał i miejsca jego przechowywania (pkt 5, s. 87–93). Na końcu II rozdziału, a jednocześnie na końcu pierwszej części rozprawy (pkt 6), autor opisał metodę, jaką się posłużył przy przygotowywaniu badanego tekstu do druku. Wykorzystana przez niego metoda utożsamia się z tą, jaka została wypracowana przez kadrę naukową Papieskiego Instytutu Liturgicznego św. Anzelma w Rzymie. Została ona przez Mariusza Kapronia dokładnie opisana i wyjaśniona w odniesieniu do zrekonstruowanego przez niego manuskryptu, który stał się przedmiotem jego szczegółowych badań (s. 93–98).

Dużym walorem formalnym recenzowanej monografii jest fakt kompleksowego podejścia do obranego za przedmiot studium zagadnienia, utożsamiającego się z krytycznym opracowaniem (przy zastosowaniu odpowiedniej metody) i wydaniem drukiem manuskryptu XIII-wiecznego Antyfonarza św. Rufina. Uderza dobre opanowanie i przyswojenie sobie przez autora metody krytyki tekstów liturgicznych, jaka wypracowana została i jest wciąż rozwijana przez liturgistów Papieskiego Instytutu Liturgicznego św. Anzelma w Rzymie. Na wzór opracowanych przez tych rzymskich uczonych (lub przez wykształconych przez nich uczniów) wydań innych źródeł liturgicznych Mariusz Kaproń prezentuje w drugiej części swej publikacji (s. 99–460) zrekonstruowany Kodeks nr 5 (tzw. *textus receptus*), poddając krytycznej „obróbce” cały jego tekst – wiersz po wierszu, opatrując go stosownymi numerami (od 1 do 2537) i zaznaczając w nawiasach poczynione w tekście uzupełnienia lub wprowadzone do niego korekty, w notach zaś (tj. u dołu każdej strony drugiej części monografii) wydzielając przejrzyście trzy warstwy naukowych dociekań. Celem tych warstw jest: 1) wykazanie w sposób przyjęty w technice krytyki tekstów (tj. przez zastosowanie odpowiednich znaków i opisów) różnic, jakie w *textus receptus* zauważalne są w zestawieniu z porównywalnymi manuskryptami; 2) wskazanie na liturgiczne źródła, z których zaczerpnięte są poszczególne formuły tekstu (oznaczone na ich początku za pomocą odpowiednich skrótów); 3) wskazanie na źródła biblijne poszczególnych formuł tekstu, bez zaznaczania zmian, jakie są w nich dostrzegalne. Całe to studium krytycznego opracowania i wydania manuskryptu (część II) harmonizuje z dopełniającym je przyczynkiem teoretycznym (część I), którego celem jest umiejscowienie opraco-

wywanego dokumentu w kontekście historycznym, a więc zaprezentowanie jego *Sitz im Leben*, omówienie reprezentowanej przez **Ruf** kategorii ksiąg liturgicznych, a także objaśnienie całej metodologii postępowania autora w trakcie prac badawczo-redaktorskich – łącznie z opisem zastosowanej metody.

Oceniając formalną wartość monografii, należy podkreślić, iż prezentuje ona czytelną strukturę, zachowuje proporcje opracowanego materiału, zaświadcza o zamiłowaniu, ale też o przygotowaniu o. Mariusza Kapronia do pracy historyczno-krytycznej i analitycznej, o jego wrażliwości i otwarciu na zagadnienia ważne dla historii liturgii, ze szczególnym uwzględnieniem liturgii godzin.

Jeżeli chodzi o merytoryczną wartość rozprawy doktorskiej o. Mariusza Kapronia, to należy stwierdzić, że jest to w zakresie badań nad źródłami liturgicznymi studium pożyteczne i oryginalne, a zarazem umieszczające autora w gronie uczonych, którzy swój wysiłek i talent poświęcili opracowaniu i opublikowaniu dzieł mających dla wiedzy liturgicznej wartość podstawową. Chodzi o dzieła przynależące do kategorii tekstów źródłowych, tj. takich, które ułatwiają dostęp do przechowywanych często w różnych warunkach i odnajdywanych w różnych okolicznościach cennych rękopisów. Recenzowane dzieło Mariusza Kapronia jest oryginalne, bo poświęcone przechowywanemu aktualnie w archiwum kapitulnym katedry św. Rufina w Asyżu manuskryptowi, w którym zamieszczone są antyfony i responsoria z odpowiednimi wersetami (najczęściej pochodzenia biblijnego), stosowane w *Officium Divinum* Braci Mniejszych w Asyżu (*fraternitas minoritica*) – począwszy od XIII wieku. Manuskrypt ten stanowi świetne i dobrze zachowane, oraz zrekonstruowane świadectwo nt. życia liturgicznego pierwotnej wspólnoty owych braci i jego rozwoju. Zgłębiając treści w nim zawarte, krytycznie opracowane i wydane drukiem w serii „Monumenta studia instrumenta liturgica” (tom 52), stajemy przed szansą zapoznania się z dwoma typami ksiąg liturgicznych, którymi posługiwano się kiedyś przy sprawowaniu wspomnianego *Officium*, tj. z Księgą responsoriów (*Liber responsorialis*) i Antyfonarzem (*Liber antiphonarius*).

Omawiane dzieło Kapronia jest też pożyteczne, bo opracowań poświęconych tematyce związanej z antyfonami i responsoriami liturgii godzin (szczególnie w wymiarze krytycznego wydania ich manuskryptów) jest znacznie mniej niż opracowań dedykowanych np. hymnom, psalmom, czytaniom biblijnym, patrystycznym czy hagiograficznym tejże liturgii. Poza tym, docierając do manuskryptu Antyfonarza św. Rufina i publikując jego krytyczne opracowanie, autor uwarunkowuje nas – ludzi XXI wieku – na wspólne dla wszystkich chrześcijan dziedzictwo życia duchowego, dla którego szczytem i źródłem jest liturgia, mająca – w przypadku liturgii godzin – na celu uświęcanie czasu, przeżywanego przez chrześcijan jako dar otrzymany od Boga na drodze ku wieczności. Dzięki takim dziełom jak omawiane tu studium Mariusza Kapronia, możliwa się staje dokładniejsza rekonstrukcja historii owej liturgii, która uświęca czas ludzi wierzących w Chrystusa. Opracowany bowiem przez niego Kodeks nr 5 jest dokumentem pochodzącym z XIII wieku, utożsamiającym się z antyfonarzem, jakim posługiwała się zapoczątkowana przez

św. Franciszka wspólnota Braci Mniejszych. Zarówno ów wiek XIII jak i zakon św. Franciszka mają dla omawianej problematyki istotne znaczenie. Czas bowiem XII–XIII wieku był w historycznym rozwoju liturgii okresem ewolucyjnego przełomu w procesie celebrowania liturgii godzin, jak też koniecznego (bo wywołanego owym przełomem) przystosowywania schematów i ksiąg do sprawowania liturgii. Zakon św. Franciszka natomiast, realizując sobie właściwą misję ewangelizacji świata, przyczynił się w dużej mierze do rozpropagowania wspomnianych nowych schematów liturgii (m.in. liturgii godzin) i opracowywanych na ich podstawie nowych ksiąg, stając się środowiskiem, które wniosło wyjątkowy wkład w unifikację liturgii w całym Kościele zachodnim.

Merytoryczna wartość recenzowanego dzieła polega też na tym, że stanowi konkretny przykład postępowania w pracach dedykowanych rekonstrukcji i krytycznej edycji źródeł, odnajdywanych w postaci rękopisów. Biorąc do ręki monografię o. Mariusza Kapronia, stwarzamy sobie szansę na poszerzenie wiedzy z zakresu tzw. krytyki tekstów liturgicznych i koniecznej do zachowania metodologii na drodze prowadzącej do krytycznego opracowania źródeł. Stąd wydana drukiem rozprawa doktorska o. Mariusza Kapronia stanowi dobry i wartościowy przyczynek do wzbogacenia zasobów źródeł liturgicznych, krytycznie opracowanych i wydanych drukiem w poważnej serii wydawniczej, która nosi tytuł „Monumenta Studia Instrumenta Liturgica”, publikowanej przez Libreria Editrice Vaticana.

Ks. Andrzej Żądło, Uniwersytet Śląski

Franz Mußner, *Traktat über die Juden (überarbeitete Neuauflage)*, Verlag Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2009, X + 401 S., ISBN 978-3-525-53100-6.

Reinhard Neudecker, *Die vielen Gesichter der einen Gottes. Christlich-jüdischer Dialog: eine Anfrage an Exegese. Theologie und Spiritualität*, GB Press Rom und Patris Verlag, Vallendar 2010, 245 S., ISBN 978-88-7653-646-5.

Der jüdisch-christliche Dialog ist in den letzten Jahren zu einem festen und zentralen Bestandteil des theologischen Diskurses geworden, da er das Christentum an seine Wurzeln führt. Über viele Jahrhunderte war das Verhältnis zwischen Kirche und Synagoge aber durch Antijudaismus und theologische Ignoranz in Bezug auf die gemeinsame Berufung belastet. Mit der Erklärung über das Verhältnis der Kirche zu den nichtchristlichen Religionen des 2. Vatikanischen Konzils (*Nostra Aetate*), besonders in deren Artikel 4 hat sich für die katholische Kirche hier Entscheidendes geändert. Zwei prominente katholische Autoren haben ihre früheren Beiträge zum Thema jüngst neu herausgebracht.